

İSLÂM AHLÂK ÖĞRETİSİNİN SÜNNET BOYUTU

Mustafa Türkgülü*

İslâm ahlâkının iki kaynağı vardır. Bunlardan biri Allah'ın kelâmı, diğeri de Resullullah'ın söz, fiil ve tavırlarıdır. Kısacası Kitap ve Sünnet'tir.

Kitap'tan kasıt, Allah'ın Cibril-i Emin vasıtasıyla Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderdiği Kur'an-ı Kerim'dir. İslâm dinine ait esasların tümünü içine alan bu ilahî Kitap, İslâm ahlâkının temel kaynağıdır. İhtiva ettiği esaslar ve benimsediği evrensel ahlâk değerleriyle O, insanlık âlemi için huzurun, barışın ve mutluluğun simgesidir.

Kur'an-ı Kerim'in ahlâk öğretisinde pek çok değer vardır. Bunlar arasında, gayret ve çalışma ile adalet, hikmet, ihsan (*iyilik*), sevgi, şefkat ve merhamet gibi arzulanan ve yerine getirilmesi istenenler olduğu gibi, atalet (*tembellik*), haksızlık, cehalet, acımasızlık ve merhametsizlik gibi arzu edilmeyen, o nedenle de yapılması yasaklanan şeyler de bulunmaktadır. Bazı ahlâkçılar bunları tasnif ederken birinci guruba dahil olanlar için müspet (*olumlu*) ahlâk değerleri, ikinci guruba dahil olanlar için de menfi (*olumsuz*) ahlâk değerleri ismini vermişlerdir.

Kuran-ı Kerim'in ahlâk öğretisini değerlendirenler, onu, ihtiva ettiği ahlâk değerleri bakımından, sıfatullah ile de ilgilendirmiş ve Yüce Allah'ın "*hayat, ebedilik, vahdaniyet (birlik), kudret, hikmet, adalet, sevgi, hayır (iyilik) ve güzellik*" gibi mübarek sıfatlarının müspet ahlâk değerleriyle iç-içe olduğunu ifade etmişlerdir¹.

Ancak Kur'an-ı Kerim'in ahlâk öğretisinin kapsamına giren üçüncü bir değer sahasından daha söz edilebilir. Bu sahadaki değerler, genelde insanın ahlâkî kişiliğinin güçlendirilmesini ve onun kötülöklere karşı tedbirli ve temkinli olmasını sağlarlar. Söz gelişi inanç ve ibadetler bunlardandır. Bu arada hatadan dönme anlamına gelen tövbe ve istiğfar gibi Kur'anî kavramların da insanın ahlâkî kişiliği üzerinde ne derece etkili olduğunu unutmamak gerekir.

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

1 Bkz. M. M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, I/185 vd., İst. 1990.

Zikredilen bu değerlerin maksadı, insanı Allah'ın sıfatları ile sıfatlandırıp onlarla iç-içe kılmaktır. Şüphesiz böyle bir iç-içelik, insanı Allah'ın ahlâkı ile ahlâklandırır ve onu, her ahlâk sisteminin arzulayıp amaçladığı insan-ı kâmil mertebesine çıkarır.

Kur'an-ı Kerim'e göre insanın fıtratında böyle bir eğilim zaten vardır ve buna gücü de yeter. Çünkü insan, kendi nefsini bilecek kadar basiret sahibidir². En'am Sûresi'nde şöyle denilmektedir: "*Doğrusu size Rabbinizden basiretler (hakikatı idrak etme kabiliyetleri) geldi. Artık kim (hakkı) görürse yararı kendisine, kim de (hakkı) görmek istemezse zararı kendisinedir*³."

Bir başka yerde de insanın sahip olduğu bu basiretini hem kendisine, hem de yeryüzüne çevirmesi ve Yüce Allah'ın varlığı ile sıfatlarına ait bilgiye ulaşması istenmektedir. Şayet insanoğlu bunu yaparsa, hayatını da hayatına ilişkin inanç ve düşüncelerini de bu sıfatların ifade ettiği mana doğrultusunda tanzim edecek ve Yüce Allah'ın istediği şekilde ahlâkî bir kişilik kazanacaktır. Konuyla alakalı olarak Zariyat sûresinde şöyle buyurulmaktadır: "*Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz? Rızkınız da, size söylenilen azab da yukarıdan gelir. Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki bu, sizin konuşmanız kadar kesin ve gerçek*⁴."

İslam ahlâkı, işte açıklamaya çalıştığımız yukarıdaki temel anlayış ve ona ait değerler çevrevesinde oluşup şekillenmiştir. İslâm ahlâkını şekillendiren, yani onu soyut kavramlar olmaktan çıkarıp somutlaştıran ve hayata geçiren, şüphe yok ki sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) ve O'nun Sünneti'dir.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in iş olarak yaptığı, söz olarak söylediği ve başkaları tarafından yapıp söylendiği halde kendisinin buna ses çıkarmadığı ve bu suretle O'nun tasvibini kazanan fiil, söz, hal, ve davranışların hepsine birden Sünnet denir. Bu tanıma göre Sünnetin, *kavlî Sünnet*, *fiilî Sünnet* ve *takrirî Sünnet* olmak üzere üç kısma ayrıldığını görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim'in buyrukları çevrevesinde oluşan Sünnet, ibadete ilişkin uygulamaların yanı sıra asıl ahlâkî vazife ve ona ait prensiplerin anlaşılmasında yegâne unsur ve vazgeçilmez kaynaktır. Kur'an-ı Kerim'in ta'lim ettiği ahlâk telakkisi, aynen Sünnetin de amacıdır. Kur'an-ı Kerim, insanın fıtratında Yüce Allah'ın sıfatları ile sıfatlanma arzu ve eğilimi olduğuna, ayrıca bu eğilimini gerçekleştirebilecek güç ve kabiliyete sahip bulunduğu işaret ederken, Sünnet bunu doğrudan doğruya yaşanan bir nümune haline getirmekte ve insanın ahlâkî eğilimlerini nasıl ve ne şekilde ger-

2 Bkz. Kıyame, 75/14.

3 En'am, 6/104.

4 Bkz. Zariyat, 51/20-23.

çekleştirileceğinin en mükemmel örneğini vermektedir. Çünkü Hz. Peygamber aynı ahlâkı bizzat yaşamış ve tüm insanlık için numune-i imtisal olmuştur.

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki İslâm ahlâkı, Kur'an'ın koyduğu evrensel değerler manzumesi içerisinde doğmuş, Sünnet ile şekillenmiş ve nihayet Resullah (s.a.s.)'ın örnek kişiliğinde yaşanarak kemal bulmuştur. Nitekim Cenab-ı Hak, Kur'an'ın ahlâkını aynen yaşadığı ve onu tümüyle hayata geçirdiği için, "*sen, en güzel ahlâka sahipsin*"⁵ diyerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'i önce övmüş, arkasından da "*Allah'ı ve ahiret gününü arzulayan siz mü'minler için, Allah'ın Resulü'nde en güzel bir örnek vardır*"⁶ buyurarak O'nu, bütün inanan insanlar için örnek göstermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), bir yandan Kur'an ahlâkını bizzat yaşayıp onu kendi hayatının temel prensibi yaparken, diğer yandan da ashabına, "*Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız*"⁷ buyurmuştur. Burada kastedilen mana şudur: "Kur'an'ı okuyunuz, O'nun vasıtasıyla Yüce Allah'ın fiillerini ve sıfatlarını öğreniniz, onlardaki güzellik ve mükemmelliği görünüz ve siz de aynı güzellik ve mükemmellikte işler yapınız. Bu da Allah'ın boyası ile boyanıp ahlâkı ile ahlâklanmak ve O'nun sıfatlarıyla iç-içe olmak demektir.

1- Hakikaten Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanıp O'nun ahlâkı ile ahlâklanmanın, insana mükemmel bir kişilik kazandıracığı muhakkaktır. Mesela ahlâk ile yakın ilgisi olduğunu söyleyerek yukarıda zikrettiğimiz Yüce Allah'ın dokuz sıfatından biri olan "*hayat*" konusunu ele alalım. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim hayatı kutsal bilmiş ve şer'î bir sebep olmaksızın bir tek kişinin öldürülmesini tüm insanların öldürülmesine eşdeğer saymıştır. O'nun bu konudaki hükmü şöyledir: "*Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu (ölümden kurtarıp) diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur.*"⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.)'de mes'eleye aynı şekilde bakmış ve "*bütün dünyanın yok oluşu, Yüce Allah (c.c.) yanında bir müslümanı öldürmekten daha ehvendir*"⁹ buyurmuştur.

Resullah (s.a.s), konunun önemini açıklarken, önce genel manada hayata ve hayatla alakalı fenomenlerin neler olduğuna dikkat çekmekte, arkasından da insanların kanları ile mal, ırz ve namuslarının birbirlerine haram olduğunu kesin bir şekilde hükme bağlamaktadır. O'na göre hayatı olumsuz etkileyen beş şey gelip çatmadan

5 Kalem, 68/4.

6 Ahzab, 33/21.

7 Buhari, İsti'zan, 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

8 Maide, 5/32.

9 Tirmizî, Diyat 8; İbn-i Mace, Diyat 1; Nesai, Tahrim 2.

önce beş şeyin kadrinin bilinmesi gerekmektedir. Onlar da, yaşlılık gelmeden “gençlik”, hastalık gelmeden “sağlık”, meşguliyet gelmeden “ferah”, yani boş zaman, fakirlik gelmeden “zenginlik” ve ölüm gelmeden “hayat”tır¹⁰. Bu tespitin ardından, “Veda Haccı” sırasında yaptığı hitabelerden birinde de şöyle buyurmuştur: “Bu günleriniz nasıl mübarek bir gün ise, bu aylarınız nasıl mübarek bir ay ise, bu şehriniz nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız da öyle mukaddesdir ve her türlü tecaviülden masumdur”¹¹.

2- Ahlâk ile alakalı görülen sıfatlardan biri de ebedilik sıfatıdır. Nevar ki ebedilik, sadece Allah’a özgü bir sıfattır. Çünkü O’nun dışındaki varlıklar sonradan yaratılmışlardır ve o nedenle fânîdirler. Varlık âleminin bir parçası olan insan da fânîdir, zira Allah, insan hayatını belli bir ecelle sınırlandırmıştır¹². Bundan dolayıdır ki insan, ahlâk kanunundan sorumlu tek varlık olmasına ve Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanma arzu ve isteğine rağmen, sürekli şekilde yok olma korkusunu yaşar.

Yaşadığı bu korkuya rağmen insanoğlu, “*acaba ebedilik sıfatından bana biri pay düşer mi*” diye ciddi bir arayışın, gayret ve çabanın içine girmekten de kendisini alamaz. Çünkü ruhunda ebediyete yönelik şiddetli bir arzu vardır¹³. Nevar ki sınırlı bir hayata sahip olduğu için bu arzusunu tatmin edemez. Fakat Kur’an-ı Kerim, inançla birlikte ortaya koyduğu evrensel ahlâk değerleri vasıtasıyla insanoğlu için ebediyete uzanan mutlu bir âlemin kapısını açmış ve “*doğrusu Allah, inanıp yararlı iş işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan (ebedi) Cennet’lere koyar*”¹⁴. “*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük Cennet’e götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, (Cennet) bekçileri onlara: “Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin” derler, Onlar: “Bize verdiği sözde duran ve bizi bu yere varis kılan Yüce Allah’a hamdolsun. Cennet’te istediğimiz yerde oturabiliriz. Yararlı iş işleyenlerin eciri ne güzelmiş!” derler*”¹⁵ “*Doğrusu, görünmediği halde Rablerinden korkan kimselere, başışlanma ve büyük ecir vardır*”¹⁶ buyurarak, onun kendi nefsinin derinliklerinde hissettiği yok olma duygusunu silip hayatına anlam ve değer kazandırmıştır.

Ebedi hayatı kazanma konusunda Kur’an-ı Kerim’in bildirdiği bu müjdeli haberler dışında bir de Resullah’ın Sünnetinde yer alan “*hasenat-ı cariye*” diye isimlendirilen ahlâk müessesesi vardır. Peygamber’e inanan ve O’nun Sünnetine itibar eden kimse, ebediliğe ulaşmanın bu yolla da sağlanabileceğini görür ve öğrenir. Hz. Peygam-

10 Tirmizî, Zühd 25; Ömer Nasuhi Bilmen, *500 Hadis*, s. 60, H. No: 73.

11 Müslim, Birr 32; *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, X/397.

12 Bkz. En’am, 6/2.

13 Bkz. Taha, 20/120-121.

14 Hac, 22/23.

15 Zümer, 39/73-74.

16 Mülk, 67/12.

ber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Eğer bir insan ölürse bütün amelleri kesilir. Ancak üç şey bundan müstesnadır. Onlar, ya sadaka-i cariye sahibi olmak, ya herkesin faydalanacağı bir ilim bırakmak, yada kendisine dua edecek hayırlı bir evlat yetiştirmektir¹⁷. Hadiste sözü edilen sadaka–i cariye kasıt, devamlı sadakadır. Bu üç şeyi yapan kimse, ölmüş de olsa, onların sevabına sürekli nail olur. Buhari’nin Sahihinde yer alan başka bir hadise göre, sadaka-i cariye sayılacak hayırlı işler arasına kuşların, hayvanların ve insanların istifade ettiği ekilmiş bir ekin ile dikilmiş bir ağacı da koymak gerekmektedir¹⁸. Mace’de bulunan başka bir hadiste ise bunlara, yaptırılan mescit ve yolcu barınağı ile mus’haf (*Kur’an*) bağışlama ve su akıtma işi dahil edilmiştir¹⁹. İbnü’l-Hacer, diğer rivayetleri de toplayarak bunların sayısını ona çıkarmış bulunmaktadır²⁰.

Görüldüğü gibi ebedilik sıfatı, kendisiyle tanışan insanlara, hayatı sınırlı da olsa, bir hiç olmadığını öğretmektedir. Şüphesiz öğretilen bu bilgi, varlıkla yokluk arasında önemli bir köprü sayılır. Çünkü şahıs ölse bile, iyi güzel olan fiilleri, ecir bazında onu ededileştirmekte ve bu sayede, adeta ebedî âlemin bir üyesi olmaktadır.

3- Kulun özlem duyduğu şeylerden biri de kudret sahibi olmaktır. Bilindiği üzere kudret, güçlü olmak demektir. Kur’an-ı Kerim onu, insanın kendiliğinden sorumluluk yüklenebilme potansiyeline sahip olması ideali olarak belirlemiştir. Ahzab Sûresi’nin 72. ayeti, “biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten korkup kaçındılar. (Buna rağmen) onu, insan yükledi” diyerek insandaki görev ve sorumluluk yüklenme güç ve kabiliyeti hakkında haber vermekte ve bu suretle bizi, bize tanıtmaktadır.

Hiz. Peygamber de müslümanın büyük sorumluluklar yüklenebileceğini ve Yüce Allah’ın yardımı ile yüklendiği her sorumluluğun üstesinden gelebileceğini bildirmektedir. Allah’ın kulu olmak ve hayatı tümüyle ihata eden İslâm gibi bir dinin müntesibi bulunmak, aslında en büyük sorumluluğu yüklenmek demektir. O bakımdan insanın kuvvetli ve kudretli olması gerekir. Bu hususu vurgulamak için Hiz. Peygamber, Ebu Hureyre (r.a) tarafından nakledilen bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Her birinde (ayrı ayrı) hayır olmakla beraber, kuvvetli mü’min zayıf mü’minden daha hayırlı ve Allah yanında daha sevimlidir. Dünya ve ahirette kendine faydalı olan şeye hırsıyla çalış, Allah’dan yardım iste, âcizlik gösterme. Eğer başına bir şey gelirse, “şöyle yapsaydım, şöyle olurdu” deme “Allah (c.c.)’ın takdiri bu imiş, O, dilediğini yapar” de Zira, “şöyle yapsaydım...” deyip durmak, sadece şeytanın işine yarar”²¹.

17 *Büluğü’l-Meram*, III/182, H. No: 951/783.

18 Bkz. *Tecrid-i Sarih*, VII/120, H. No: 1044.

19 Bu hadisler için Bkz. *Büluğü’l-Meram*, III/182-183, H. No: 951/783 ve açıklaması.

20 Bkz. *Büluğü’l-Meram*, III/183.

21 Müslim, Kader 34; *Büluğü’l-Meram*, IV/426, H. No: 1554/1319.

Bu hadis-i şeriften, güçlü ve kudretli olmanın ne derece gerekli olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak Resulullah (s.a.s) efendimiz, yukarıdaki ifadeleriyle, bir yandan güçlü olmayı müslümanlara telkin ve tavsiye ederken diğer yandan da onun ilahî kudret ve küllî irade tarafından sınırlandırıldığını, o nedenle meydana gelecek olumsuzluklar karşısında maneviyatımızın bozulmaması gerektiğine işaret etmekte, moral bozukluğuna karşı en güzel ilacın ise tevekkül ve sabır olduğuna dikkatimizi çekmektedir. Böylece ahlâkî fail olan insanın yine ahlâkî fenomenler yardımı ile ayakta kalması ve gücünü muhafaza etmesi sağlanmaktadır.

4- Birlik, yani tevhid, İslâm'ın uluhiyet anlayışının esasıdır. Bu inancı Kur'an-ı Kerim belirlemiş ve şöyle buyurmuştur: *(Ey Muhammed) De ki: O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiç bir şey O'na denk değildir.*"²²

Yüce Allah'ın var ve bir olduğu inancının ifadesi olan tevhid, İslâm'a göre sadece ferdî iman bazında kalan bir prensip değildir. Onun, beşerî ve içtimaî planda da vazgeçilmez bir prensip olarak kabul edilmesi gerekir. O nedenledir ki Kur'an-ı Kerim mü'minleri kardeş saymış ve ayrıca bu kardeşliğe zarar veren unsurların olması halinde de onların bertaraf edilmesini bütün müslümanlara görev olarak vermiştir: *"Şüphesiz mü'minler birbiri ile kardeştirler; öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını düzeltin; Allah'tan korkup sakının ki Allah size acısın ve felaha erdirtsin.*"²³

Ayrıca toplumsal birlik ile dostluk ve kardeşliğin, insanın mutluluğunu ne derece ilgilendirdiğini de yine Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekteyiz: *"Hepiniz toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın. Hani düşman iken kalplerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukuruğunun yanında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah, doğru yola erişesiziniz diye size böylece ayetlerini açıklar. Sizden, iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan menden bir cemaat olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır.*"²⁴

Bu ilahî buyruklara ilave olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) de fertlerin daima bir ve beraber olarak kardeşçe yaşamalarını emretmiştir. Buna dair bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: *"Biribinize buğzedip kin tutmayınız, biribirinizle ilgi ve alakanızı kesmeyiniz, anlaşmazlığa düşüp bozuşmayıp, biribinize haset etmeyiniz; ey Allah'ın kulları! Allah'ın emrettiği gibi kardeş olunuz. Müslüman biri için, din kardeşiyle üç günden fazla küs kalmak helal olmaz.*"²⁵

22 İhlas, 112/1-4.

23 Hücürat, 49/10.

24 Âl-i İmran, 3/103-104.

25 el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, II/378, H. No: 3157.

Bir başka hadisinde ise, “*Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizin sırlarını eşeleyip ifşa etmeye çalışmayınız, birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz... Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz. Zira müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve ona hakaret etmez. İşte takva denen şey budur.*”²⁶

Görüldüğü gibi Allah’ın Resulü (s.a.s.), bu hadisiyle bireyselliğin faydasız ve fakat üyeleri birbiriyle barışık olan cemaatte ise hayır ve rahmetin olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü insan, Allah’ın kendisine verdiği fitrî kabiliyetlerini ancak toplumsal bir hayatın içerisinde geliştirebilir. O nedenle Hz. Resul, insanları bazen bir tarağın dişleri, bazen bir binanın tuğlaları, bazen de bir bedenin uzuvları olarak tanımlamış ve bu suretle cüz’iyyatın ancak birleştikleri takdirde küllî bir hedefe ulaşabileceği mesajını vermiştir. Bu küllî birlikteliğin temelinde ise daima din kardeşliği, insan sevgisi ve Allah rızası vardır. Çünkü salt ferdi menfaat ilişkilerinin böyle bir ideali gerçekleştirmesi mümkün değildir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah yanında güzel bir ahlâka sahip insan olmanın şartını üç şeye bağlamış ve onların da *zulmedip haksızlığa uğratanı bağışlamak, vermeyip mahrum bırakana vererek ihsanda bulunmak ve (dinî ve insanî ilişkileri hiçe sayıp) gelmeyene gitmek*²⁷ olduğunu bildirmiştir. Dikkat edilecek olursa bu davranış biçimi, tam bir feragat ve fedakârlık örneği sayılır. Şüphesiz toplumsal birlik ile imanî ve vicdanî dirliğin temelinde de bu fedakârlıklar bulunmaktadır. Zira onlar olmadan, sırf faydacı (*pragmatik*) bir yaklaşımla arzu edilen faziletli toplumu oluşturmak mümkün olamaz.

5- İnsanın ideallerinden biri de hikmettir. Hikmet, hakikatı arama bilinci ile ona ulaşma bilgisine sahip olmak demektir. İnsanlık tarihine baktığımız vakit her din ve ahlâk sisteminin, hakikatı arayıp bulma ve onu tanıma konusuna, sistemin elverdiği ölçüde yer verdiğini görürüz. Dolayısıyla, menşei ne olursa olsun, insanlığın refah ve saadetini hedef alan her sistemde cehalet daima zemmedilen ve yerilen, ilim ve hikmet ise sürekli methedilen ve övülen bir ahlâkî değer olarak bilinmiş ve kabul edilmiştir. Bilindiği gibi İslâm’ın ilk vahyi de “*oku*” emriyle başlamıştır. Onun içindir ki Kur’an-ı Kerim, hikmet açısından insanlar arasında yapılan bütün mukayeselerde, tercihini hep bilenlerden yana koymuştur. Çünkü O’na göre bilenlerle bilmeyenler bir değildir²⁸. O halde akledip hikmet ve hakikat adına bir şeyler öğrenmek, her insanın aslî görevidir.

26 el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, II/378, H. No: 3158.

27 Bilmen, *age*, s. 135, H. No: 139.

28 Bkz: Zümer, 39/9.

Hikmet, yani gerçeği bulup öğrenme adına bilgi sahibi olma konusunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tavrı da aynıdır. O da mes'eleye Kur'n-ı Kerim gibi bakar ve daima ilim ve bilgidan yana olur. Beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi kadın -erkek her müslüman için zorunlu görmüş²⁹ ve ilim ve hikmet Çin'de de olsa, gidip onun oradan alınmasını emretmiştir³⁰. Ayrıca "*hikmet, hangi kaddedan çıkmış olursa olsun al, sana zarar vermez.*"³¹ buyurarak ilim ve hikmetin evrensel niteliğine işaret etmiş ve bu suretle onu, bütün insanlığın ortak malı olarak ilan etmiştir. Hakikaten Resulullah (s.a.s.)'e göre "*hikmet, mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır.*"³²

6- İnsanın ahlâkî ideallerinin en başında şüphesiz adalet gelir. Çünkü adalet, hak ve hukukun gözetilip korunması, insanlar arası ilişkilerin bozulmamasının ve sağlam kalmasının yegane te'minatıdır. Onun içindir ki adalet, mülkün temeli sayılmış, sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) de, "*bir günlük adalet, altmış yıllık (nafile) ibadetten daha hayırlıdır*"³³ buyurmuştur.

Adalet ilkesinden yoksun olan bir toplumun payidar olması mümkün değildir. İnsanlık tarihi bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. O nedenledir ki Kur'an-ı Kerim, adalet konusunun üzerinde ısrarla durmuş ve sürekli adaletli olmayı ve iyilik yapmayı emretmiştir. Ayrıca birilerine karşı olan kin ve garazın, haksızlığa gerekçe olamayacağı da özellikle belirterek şöyle buyurmuştur: "*Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin; şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır. Allah, inananlara ve yararlı işler işleyenlere mağrîfet ve büyük ecir olduğunu vadedmiştir*"³⁴ "*Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahid olarak adaleti gözetin; ister zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğriltirseniz veya yüz çevirirseniz bilin ki, Allah işlediklerinizden mutlaka haberdardır*"³⁵ "*İnsanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman, adaletle hükmediniz.*"³⁶

Kur'an-ı Kerim bu emirleri vererek cahiliye devrine ait zulme dayalı ahlâk telakisini kökünden söküp atmış ve yok etmiştir. O'na göre Yüce Allah, iyi davrananları sever, fakat zalimleri asla sevmez³⁷. Müslim'in Sahih'inde yer alan bir hadis-i kudside, Allah Taâlâ'nın ayrıca şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "*Ey kullarım! Ben*

29 İbn-i Mace, *Mukaddime* 18.

30 el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, I/138, H. No: 397.

31 Bilmen, s. 150, H. No: 159.

32 Bilmen, age., s. 205; H. No: 235; Mansur Ali Nasîf, *et-Tac*, I, s. 58-59.

33 el-Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, II/58.

34 Maide, 5/8-9.

35 Nisa, 4/135.

36 Nisa, 4/58.

37 Bkz. Al-i İmran, 2/57; H. No: 1522/1289.

zulmü kendime haram kıldım. Onu sizin aranızda da haram kıldım. Onun için birbirlerinize zulmetmeyiniz"³⁸.

H. Peygamber (s.a.s)'in "*Muhammedü'l-Emin*" olma vasıf ve şöhreti, O'nun iyiliklere, hayra ve adalete son derece yatkın olduğunun açık delili sayılır. Kur'an-ı Kerim'in aydınlığında daha da gelişen bu meziyetleri sayesinde O, adaleti mülkün temeli saymıştır. Zira adaletsiz bir ortamda hiçbir olumlu değer gelişmez ve insanlar için gerekli olan refah ve mutluluğun sağlanması mümkün olmaz.

H. Peygamber (s.a.s)'e göre adalet, önce ferdin nefis ve vicdanında yer etmelidir. Zaten ahlâkî bir değer ifade etmesinin şartı da budur. O halde insan kendi nefsi için istemediğini başkaları için de istememelidir. Veya bunun tersini yapmalıdır, ki imanın kemali tümüyle buna bağlıdır. Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: "*Nefsime kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir kul kendisi için dilediğini komşusu veya din kardeşi için de dilemedikçe gerçek mü'min olamaz*"³⁹ Daha sonra insanlar arası münasebelerde dikkat edilmesi gereken basit ve fakat temel ahlâkî prensibe gelmekte ve şöyle buyurmaktadır: "*Müslüman, Müslümanların, elinden ve dilinden emin oldukları kimsedir*"⁴⁰. Buradaki emin olma sınırı, şüphesiz adalet sınırındır. Sözü edilen bu sınır aşıldığı takdirde mutlaka zulüm başlar ve toplumun saadeti için gerekli olan ahlâki düzen kökten bozulur.

İslâm'ın va'zettiği ahlâk kanununa göre haddi aşarak zulmü başlatanlar için tedbir almak ve gerekiyorsa aynıyle mukabelede bulunmak şarttır. Kur'an-ı Kerim buna "*kıyas*" demekte ve şayet düşünülürse kıyasta hayatın olduğunu da ayrıca bildirmektedir⁴¹. Şüphesiz bu iş, toplumsal organizasyonun başında bulunan resmi otorite tarafından yapılır.

H. Peygamber (s.a.s.), bu adaleti yerine getirmede kesin kararlıdır. Nitekim o dönemde itibar edilir kabilelerden biri olan Mahzum kabilesinden olup hırsızlık yapan ve bu sebeple kendisine şer'î had ve ceza tatbik edilmesi gereken bir kadının bağışlanmasını talep edenlere karşı özet olarak şöyle demiştir: *Eğer sözü edilen hırsızlık olayını, Mahzum kabilesine mensup o kadın değil de kendi kızım Fatma yapmış olsaydı, O'nu bile cezalandırır ve hiç tereddüt etmeden elini keserdim*⁴².

Allah'ın Resülü, bu kararlılığı ile tüm değerlerin oluşumunu ve gelişimini sağlayan ve toplum düzenini koruyan adalet ilkesini her şeyin üstünde tuttuğunu göstermiş bulunmaktadır. Nevar ki O, sadece bununla kalmamıştır; ilave olarak milletlerin bozulmasının, yıkılıp yok olmasının sebepleri hakkında bilgi de vermiş ve onların başında yer alan faktörlerin ise kayırmacılık, haksızlık ve adaletsizlik olduğunu ifade buyurmuştur⁴³.

38 Bkz. *Bülüğü'l-Meram*, IV/397; H. No: 1522/1289.

39 *Bülüğü'l-Meram*, IV/347-348, H. No: 1489/1255.

40 *Tecrid*, I/29, H. No: 10.

41 Bkz. *Bakara*, 2/178.

42 Bkz. *Tecrid*, IX/209, 383, H. No: 1507.

43 Bkz. *Tecrid*, IX/209, 383, H. No: 1507.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, dinin esas umdesi sayılan şeylerin en başına tevhid prensibini koymuştur. İslâm'a göre bu prensip, toplumun birliği ve dirlik ile payidar kalması için de gereklidir. O sebepten doyayıdır ki Hz. Peygamber (s.a.s.), hayatının son günlerinde yaptığı veda haccı sırasında irad buyurduğu hitabelerin birinde, "*ben-den korkun*" buyurmuş ve bu suretle bir siyasî otoritenin gerekliliğini ve ona itaat etmenin zorunluluğunu vurgulamıştır⁴⁴. Nevar ki sözü edilen siyasî otoritenin, ülkesine ve milletine karşı hıyanetten ârî, şefkat, merhamet ve adalet duyguları ile dolu olması ve o istikamette icraat yapması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'e göre "*Allah'ın bir kavme hakim kıldığı hiçbir kul yoktur ki öldüğü gün tabaasına karşı hain (ve zalim) olarak ölsün de Yüce Allah ona Cennet'i haram etmiş olmasın*"⁴⁵ Müslim'in iki rivayetinden biri olan bu hadisin diğer bir şekli de şöyledir: "*Müslüman umurunu (işlerini) üzerine alan hiçbir âmir yoktur ki maiyyetinde onlarla (istişare edip) birlikte çalışmadığı, kendilerine (güzel ve hayırlı) nasihatte bulunmadığı halde onlarla birlikte Cennet'e girebilsin*"⁴⁶

Kendisini alaya alan ve taşıyarak yaralayanlar için dahi kötü temennilerde bulunmayan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bu konuda anlamlı bir duası vardır. O, Yüce Yarıdan'ına şöyle yakarmaktadır: "*Ya Rabbî! Her kim ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara güçlük çıkarırsa, sen de ona meşakkat ver. Kim de ümmetimin bir işini üzerine alıp onlara hoş muamele ederse, sen de ona hoş muamele et!*"⁴⁷

Zulüm o kadar kötü ve ahlâkî faziletler bakımından o derece zararlı olmalı ki Hz. Peygamber (s.a.s.), onun kökünün kazınması için herkesi göreve çağırmış ve "*kişi, zalim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Eğer din kardeşi zalim ise onu zulmünden nehyetsin. Şüphe yok ki bu, o zalim için bir yardımdır. Ve şayet din kardeşi zulme uğramışsa bu takdirde de ona yardım etsin*"⁴⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e göre üç çeşit zulüm vardır. Birincisi büyük zulüm olarak bilinen şirkdir, ki bunu Allah asla affetmez. İkincisi, Allah ile kulları arasında cereyan eden zulümdür, ki dilerse bunu Allah affeder. Üçüncüsü ise insanlar arasında vukubulan zulümdür, ki hak sahipleri karşılıklı olarak birbirleriyle hesaplaşmadıkça Allah ahirette onların diğer davalarına bakmaz⁴⁹.

7- Yüce Allah (c.c), sevgi ve muhabbeti yaratmış ve onunla insanları birbirine bağlamıştır. Sevgi hayat demektir. Ayrıca sevgi, samimiyet ile gerçek saygının teza-

44 Bkz. *Tecrid*, XI/390; Konu ile ilgili hadisler için ayrıca Bkz. Müslim, *İmare* 32-48, 41, 44, 45.

45 Müslim, *İmare* 21; *Büluğ'u'l-Meram*, 4/393; H. No. 1517/1284.

46 Müslim, *İmare* 22; *Büluğ'u'l-Meram*, 4/394.

47 Müslim, *İmare* 19; *Büluğ'u'l-Meram*, 4/395, H. No: 1518/1285; A. Himmet Berki, *250 Hadis*, s. 82, H. No: 82, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1974.

48 Müslim, *Birr* 62; A. Himmet Berki, a.g.e., s. 202-203, H. No: 249.

49 Bkz. Bilmen, a.g.e., s. 201, H. No: 230.

hürü sayılır. “Mü’minlerin Allah’ı sevmesi çok kuvvetlidir”⁵⁰ mealindeki Kur’an ayeti, iman için bile sevgi ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Sevgi, Hz. Peygamber (s.a.s) için de önemlidir ve adeta hayatın gayesidir. Çünkü sevgi, tüm ahlâkî değerlerin hulasasıdır. İnsanlar her şeyden önce Allah’ı sevecek, arkasından da birbirlerini sevip sayacaklardır. Sevgisiz ve saygısız bir insanlık ortamı, ne ilahî hikmete, ne de ahlâkî anlayışa uygundur. İnsan, yaratan Rabbini çok sevmelidir; bu arada, yaratandan ötürü yaratılanları da sevmek mecburiyetinde olduğunu kendi vicdanında duyup hissetmeli ve onları sevgiden yoksun bırakmamalıdır. Kaldıkı mü’minler zaten birbirlerinin kardeşidirler. Kardeşler arasında ise sevgisizliğin ve saygısızlığın yeri olmaz.

Resul-i Ekrem efendimizin herkesçe bilinen şu hadisleri, sevginin hem boyutunu, hem önemini, hem de güç ve kuvvetini açıkça göstermektedir.

- Allah’ın sevgili Resülü (s.a.s.) buyuruyor ki: “Mü’minler, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücut gibidirler. Vücudun herhangi bir uzvu rahatsız olursa, diğer azaları bu yüzden humma ve uykusuzluğa tutulur (rahatsız olur)lar”⁵¹.
- Bir gün Nebi (s.a.s.) efendimiz, sevgili torunu Hz. Hasan (r.a.)’ı öpüp okşuyordu. O sırada yanında bulunan Akra b. Hâbis isimli bedevî, “benim on çocuğum var, bunlardan hiçbirini öpmüş değilim” dedi. Bunun üzerine Resul-i Ekrem efendimiz, sevgiden yoksun bu adama baktı ve arkasından da, “Allah senin kalbinden sevgiyi almışsa ben ne yapayım!” buyurdu. O diyordu ki “Küçüklerimizi sevmeyen ve büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir” Sevgi konusunda bilinmesi gereken şeyi de şu ifadelerle belirtmiştir: “Merhamet etmeyene mehramet olunmaz”⁵²
- Hz. Peygamber’in sevgi, şefkat ve merhameti, hayvanları da kapsamaktaydı. “O, bir defusunda bağlanmış aç bir deveye rastladı. Onu çözdü ve dilsiz hayvanlar hakkında Allah’dan korkmak gerektiğini söyledi. Ashab-ı Kiram sordular:

- Ya Resulallah! Hayvanlara yapılan iyi muamele için de sevap var mıdır?

- Evet, her canlı için bu böyledir ve sevap vardır”⁵³.

8- İyilik ve hayır da Allah’ın sıfatlarından biridir ve Kur’an-ı Kerim’e göre Allah, bu sıfatını herkese ve her şeye yaymış bulunmaktadır. O nedenle iyilik ahlâkî değerlerin en kapsamlısı ve yapılması gereken en önemli görevlerden biridir. Cenab-ı

50 Bakara, 2/165.

51 Müslim, Birr 66; A. Himmet Berki, age, s. 172, H. No: 210.

52 Buhari, Edeb 18; Müslim, Fedail 64-65; A. Himmet Berki, age., s. 132-133, H. No: 165-166.

53 Buhari, Şirk 9; Müslim, Selam 153; Tac, V/18.

Hak, *"herkesin yöneldiği bir yön vardır. Hayırlı işlerde biribirinizle yarışın. Nerede olursanız olun Allah sizi bir araya toplar. Allah şüphesiz her şeye kadirdir."*⁵⁴ buyurarak hayır ve iyilikte yarışmamızı ve bu yarış kulvarında O'nun hoşnutluğuna, mağfiretine ve göklerle yer kadar geniş olan ve muttakiler için hazırlandığı bildiren Cennet'ine koşmamızı⁵⁵ emretmektedir. Keza Kuv'ân-ı Kerim, hayır ve iyilikten yana her ne iş işlersek onun Allah tarafından bilindiğini ve karşılığının da mutlaka verileceğini bildirmektedir⁵⁶.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de bizleri uyararak, *insanı ahirette düze çıkaracak iyi ve güzel işlerde acele edilmesi gerektiğini*⁵⁷ bildirmekte ve arkasından da şu öğütleri vermektedir:

- *"Her kim olursa olsun (dilenciliği meslek edinenler hariç), biri sizden Allah rızası için bir şey isterse, ona istediğini verin. Her kimi de size bir iyilik yaparsa onu mükkâfaatlandırın. Eğer verecek bir şey bulamazsanız kendisine dua edin"*⁵⁸.
- *"Her kim bir müslümanın dünyaya sıkıntularından birini giderirse, Allah onun kıyamet sıkıntularından birini giderir. Kim başı sıkışan birine kolaylık gösterirse, Allah ona dünyada ve ahirette kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah onun hem bu dünyada, hem de ahirette kusurunu örter. Hasılı kul, din kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımcısı olur"*⁵⁹.
- *"İyilik namına hiçbir şeyi hakir görme! İsterse iyilik, din kardeşini güler yüzle karşılamanın ibaret olsun"*⁶⁰. Zira küçük de olsa *"her iyilik bir sadakadır"*⁶¹.

Aslında sadaka tabiri, para ve mal cinsinden olup Allah rızası için maddî şeyler için kullanılır. Fakat ahlâk bazında sadakanın ne olduğunu Allah Resulü şöyle ifade buyurmaktadır: *"Din kardeşinin yüzüne gülümsemek, senin için bir sadakadır. Ayrıca kötülükten men etmen dalalette bulunan birini irşad edip hidayete ulaştırmanın yolunda olan ve insanlara rahatsızlık veren şeyleri kaldırmanın ve kendi kovandan din kardeşinin kovasına su boşaltmanın hep birer sadakadır"*⁶².

Hz. Peygamber (s.a.s.) için insanların hayırına yönelik her teşebbüs çok önemlidir. Örnek olmak ise daha da önemli ve değerlidir. Bununla ilgili olarak O, şöyle buyur-

54 Bakara, 2/148.

55 Bkz. Âl-i İmran, 3/133.

56 Bkz. Bakara, 2/237.

57 Bkz. A. Himmet Berki, age, s. 63, H. No: 76.

58 *Büluğ'u'l-Meram*, IV/357, H. No: 1495/1264.

59 *Büluğ'u'l-Meram*, IV/354, H. No: 1493/1262; A. Himmet Berki, age, s. 84, H. No: 102.

60 *Büluğ'u'l-Meram*, IV/355, H. No: 1491/1260.

61 *Büluğ'u'l-Meram*, IV/357, H. No: 1490/1259.

62 *Büluğ'u'l-Meram*, IV/352-353.

maktadır: “Allah’a kâsem ederim ki senin iyi halinden dolayı birinin hidayete ermesi, senin için kırmızı develer (en güzel, en değerli şeyler) den daha hayırlıdır”⁶³.

Yazımızın buraya kadarki kısmında İslâm ahlâkını Sünnet geleneğine göre tanıtmaya çalıştık ve bunu yaparken de hep güzel ahlâk ve ona ait değerler ile o değerlerin nasıl korunacaklarından söz ettik. Ancak, Kur’an’ın ahlâk öğretisinde olduğu gibi Sünnet’in ahlâk öğretisinde de kötü ahlâktan bahsedilmiş ve ona ait olumsuz değerler ile mutlaka mücadele edilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca onun, insanı üstün ideallere ulaştırmayı hedefleyen özendirici, teşvik edici ve ahlâkî kişiliği güçlendirici tedbirler getirdiği de unutulmamalıdır. Hayatın hiçe sayılması, fânî şeylerle avunma, kaos veya kargaşa da diyebileceğimiz tevhidî inanç ve düşünce ile sosyal birlik ve beraberliğin bulunmayışı, atalet (*tembellik*), zorbalık, hata yapma temayülleri içinde olma ve ondan geri dönmeme gibi bir sürü şey, olumsuz ahlâk değerleri olarak sayılmış ve bunların tümü ile kıyasıyla mücadele edilmiştir.

Ancak insanoğlunun bu mücadelenin içinde yer alabilmesi için, mutlaka ilim ve hikmet sahibi olması, ayrıca yaptığı hatalardan dönme faziletini gösterip tövbe etmesi gerekir. Tövbe edip kendi başına kötülüklerden vazgeçme hali, özellikle İslâm ahlâkına özgü bir olgudur ve çok önemlidir. Çünkü beşer olduğu için zaman zaman şaşan insan, tövbe ile ahlâkî benliğini yeniden kazar. Söz gelişi Hıristiyan inancında bu imkân yoktur; insanlar, ebedî günah yükünün altında ezilip giderler. Oysa İslâm, ebedi günah fikrini benimsemediği gibi, açtığı tövbe kapısı ile, insana kendi günahından kurtulma imkânını tanımış ve bu suretle onu rahatlatmıştır⁶⁴.

Allah’ın rahmetinden ümit kesmeden O’na yönelmek ve O’ndan mağfiret dilemek, imanın işareti sayılır⁶⁵. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim, insanları tövbeye çağıran “*Ey inananlar! Kurtuluşa ermeniz için hepiniz tövbe ediniz*”⁶⁶ mealinde bir çok ayet-i kerimeyi ihtiva etmektedir. Genel olarak bu ayetlerde Yüce Allah’ın, tövbe edenlerin tövbelerini kabul edeceği de bildirilmiştir. Nitekim hataya düşüp günah işleyenlerin ilki olan Hz. Adem⁶⁷, hatasını anlar anlamaz hemen tövbe etmiş, Allah Taâlâ da O’nun tövbesini kabul buyurmuştur⁶⁸.

Tövbeyi “*nasâh*” kavramı ile birlikte ele alan ayet-i kerimelerden birinde şöyle denilmektedir: “*Ey iman edenler! Nasâh (samimi ve içten) bir töve ile Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter, Peygamber’i ve onunla birlikte iman eden-*

63 Bilmen, age, s. 383, H. No: 477.

64 Bkz. Ra’d, 13/28.

65 Bkz. Tevbe, 9/112.

66 Nur, 24/31.

67 Bakara, 2/35-36; A’raf, 7/19, 23.

68 Bakara, 2/37-38.

leri utandırmayacağı (ahiret) gününde, Allah sizi içlerinden ırmaklar akan Cennet'lere kor"⁶⁹.

Bir gün Muaz b. Cebel Hz. Peygamber'e, "Ey Allah Resulü! Nasûh tövbe nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) cevap olarak şöyle buyurdu: "Kulun yapmış olduğu günaha pişmanlık duyup özrünü Allah'a arzettikten sonra, sütün memeye geri dönmediği gibi o (günaha) dönmemesidir"⁷⁰.

Bütün bunlar, mü'minin İslâmî kimliğini ve ahlâkî kişiliğini muhafazada tövbenin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Fakat bunun için tövbenin şartlarına mutlaka uymak gerekir. Bazı insanların yaptığı gibi günde yetmiş kere tövbe etmek ve yetmiş kere göstererek o tövbeden fayda ummak yanlıştır. Çünkü tövbenin manası, yapılan kötülüklerden pişmanlık duymak ve bir daha işlememek üzere onlardan uzaklaşmaktır. Çünkü Yüce Allah (c.c.), özellikle "tövbe edip durumlarını düzeltenleri affederim"⁷¹ buyurmaktadır.

İnsanoğlunu üstün ideallere yöneltip kemal noktasına ulaştırmayı hedefleyen değerlere gelince bunlar, tamamiyle gerçek mü'min olmanın şartı olan fiillerdir. İbadet ve tâat, zühd ve takva bunlardandır. İnsan-ı Kâmil denilen metrebeye bu fiillerle ulaşılır. Tüm peygamberler ile Allah'ın veli kullarının faaliyetleri, bu üstün değerler dünyasına aittir. Zira onlar, örnek ve ideal kişilerdir. Ölçülü ve dengeli olmanın, tahammül ve sabrın, hikmet ve bilginin, şefkat ve merhametin, seha (cömertlik) ve keremin, sevgi ve hoşgörünün, ciddiyet ve vakarın, cesaret ve kahramanlığın, teşebbüs ve aksiyonun, hulasa bütün üstün meziyetlerin timsali olan bu insanların ahlâkî fiilleri, "takva" yada "ih-san" seviyesinde gerçekleşmiştir. Onların amacı bireysellik sınırının fevkindedir; önde gelen hedefleri, ise, Allah'ın rızasına uygun bir toplum çıkarmak ve bu topluma lazım olan ortamı sağlamaktır. Şüphesiz böyle bir çabanın içine girmek zordur ve neresinden bakılırsa bakılsın meşakkatlerle doludur. Nevar ki inanan insanların en hayırlı olanları da, hep o zor ve meşakkatli işlere talip olan ve onları sabırla yapmaya çalışan kimseler arasında bulunmaktadır. Nitekim sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.), bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: "İnsanlar arasına katılan ve onların eza ve cezasına sabreden mü'min, insanlar arasına katılmayan ve onların sıkıntılarına, eza ve cezalarına katlanmayan mü'minler daha haryırlıdır"⁷²

Ferdî kurtuluşu toplumun kurtuluşu ile birlikte düşünen bu insanlar, hiç şüphe yok ki birer kahramandırlar ve de Allah'ın en sevgili kuludurlar. Onun için ne korku ne de keder vardır, mahzun olmayacak olanlar da yine onlardır⁷³.

69 Tahrir, 66/8.

70 Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/165.

71 Bakara, 2/160; Maide, 5/39.

72 *Büluğul-Meram*, IV/434-435, H. No: 1564-1328.

73 Bkz. Bakara, 2/112; Yunus, 10/62.